

MŰHELY

Coroi Artur

Egy futásfalvi jobbágyasszony önmegváltása 1851-ben

Futásfalvi Hamar Antal fia, Lajos rendkívül tanulságos, forrásértékű gazdasági naplói a Magyar Országos Levéltárban, a Lécfalvi Gyárfás család levéltárának 4. csomójában található meg.¹ A két székely kismanes család 1886. X. 9-én került atyafiságba egymással, amikor Révay Lajos sepsiszentgyörgyi református lelkész összeadta a 31 éves Gyárfás Győző magyar királyi mérnököt a 20 éves Fejér Bertával, Hamar Lajos unokájával.

Hamar Lajos, akit alább fogunk bemutatni, maga adott címet naplóinak: „*Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*” és „*Házi napló. Mellyet maga és törvényes maradékai használhatásokra elindított 1842^{ik} Januarius kezdetével Futásfalvi Nemes Hamar Lajos*”. Közülük a második tartalmazza a jobbágyasszony önmegváltására vonatkozó feljegyzést.²

Gazdasági naplóinak szórványos önéletrajzi adatai szerint Hamar Lajos 1789-ben született – 1873-ban 84 évesnek vallotta magát³ – abban a házban, amelyet a mestergerendán lévő felirat szerint őse, Hamar Imre épített 1639-ben.⁴ A késői utód ezt a házat 1827-ben elbontotta, a feliratos gerendát pedig a helyére épített új kőháza stukatúrgerendái közé rakatta, ahol az a mennyezet vakolása miatt később már nem volt látható. Talán az általa 1821-ben elbontott, majd újjáépített istállót is ugyanazon ösétől „örökölte”.

A betűvetés tanulását – bár tanulmányai színhelyéről semmit nem jegyzett fel – szülőfalujában kezdte a magát lófőnek mondó Kászoniimpérfalvi Márton(fi) József deák keze alatt, aki 1789 és 1812 között volt futásfalvi iskolamester,⁵ míg magasabb képzést Udvarhelyen, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott vagy Brassóban nyerhetett; később fiait is ezen városokban taníttatta. (A fiai iskoláztatása céljára a kantai „venerabilis conventnél” létesített alapítvány értékét fenntartandó és pótolandó évente fizette a kamatot a barátoknak.) Tanulmányait 1811-ben fejezte be. 1811. IX. 15-től 1813 októberéig íródeák a háromszéki tisztségnél, 1813 októberétől 1815. IV. 15-ig „publicus notarius”,⁶ 1815. V. 4-én Cseh András helyére „substituáltot assessornak”,⁷ 1815. XI. 15-én „actualis assessornak resolváltot”,⁸ közben segédjegyzősködött. „1837. Substituálttam ord(inárius) notáriusságra,⁹ a marchalis szék¹⁰ megválasztott, az udvar jóváhagyta” írja rövid

¹ Futásfalva és Lécfalva is kisközség Kézdiszékben. A Magyar Országos Levéltár (MOL) P 1874. jelzetű levéltári állaga a Gyárfás család sepsiszentgyörgyi ága, a futásfalvi Hamar, a hatolykai és berecki Fejér család iratait tartalmazza.

² Az első naplót MOL P 1874. *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. Adnotationes*, a másodikat MOL P 1874. *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. Házi napló* címen idézzük.

³ A futásfalvi anyakönyvekben egyelőre nem állt módunkban utánanézni születése pontos dátumának.

⁴ Hamar Imre 1614-ben, 1619-ben és 1635-ben lófőként szerepel az összeírásokban. (*Székely Oklevéltár = SzOkl. Új sorozat IV. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kvár 1998. 438, 597; és SzOkl. Új sorozat V. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kvár 1999. 154.*)

⁵ Berecz Gyula: *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*. Brassó 1893. 106; és MOL P 970.

⁶ Közjegyző.

⁷ Törvényszéki helyettes ülnökké tétetett.

⁸ Törvényszéki tényleges ülnökké léptették elő.

⁹ Rendes közjegyzővé lett.

¹⁰ A széki közgyűlés.

pályarajzában. 1839. VI. 4-én iktatták be a marchalis széken, amikor Lázár Dávid királybíró, Horváth Albert assessor lett. Egy 1842. Télelő hó 19-én kelt levélen a „Futásfalvi Tekintetes Hamar Lajos Ur Nemes Kézdi szék nagy érdemű rendes jedzője” címzés áll, egy 1844. I. 25-én keltben pedig a megszólítás „Tekintetes Fő Jegyző Úr”. Akkor már oszlopos tagja, pontos befizetője volt a Tűzkármentő Társaságnak.

Az 1848–1849-es eseményekről szüksézávan, a saját szerepéről egyáltalán nem írt, viszont tisztségét megtartotta, és 1849. IX. 6-tól 1850. III. 9-ig Kézdivásárhelyen, Szentléleken és Esztelneken folytonosan különféle bizottságokban tevékenykedett. 1852. VII. 27-én megjegyzi, hogy a császár Brassóban van. Az új abszolútizmus iránti érzelmeit csak akkor árulja el, amikor bekövetkezik az enyhülés kora, és 1861. IV. 22-én Kálnoki Dénes lett Háromszék – utolsó – főkirálybírája. („A nemzet felszabadulván az idegen és utálatos kormányzási rendszer alól, egy kedves embert nyert főkirálybírául.”) A kedvező fordulat nyomán, 1861. IV. 27-én, hetvenkét éves korában Hamar Lajos maga is lemondott a számára egyre terhesebbé váló jegyzői hivatalról, de a kormány felkérését Háromszék levéltárának rendezésére 1864. IX. 12-én elfogadta. Gazdasági naplóiban röviden sok jövés-menéssel járó, pontosan végzett hivatali teendőiről is beszámolt.

Mint maga írja, 1813 farsang farkán vette nőül Cseh Zsófiát. Felesége 1853-ban elhagyta, majd tizenöt évi távollét után, 1868-ban önként visszatért hozzá. Tíz gyermekük közül csak négy érte meg a felnőttkort, születésük rendjében: Lajos, Ignác, Albert és Berta. Gyermekait igyekezett a köz vagy a család szolgálatára nevelni. Neki magának nem volt éppen felhőtlen a viszonya az apjával. Talán fia, Albert is hasonló okból sétált egyszer át könnyen öltözve Altorjára, hogy aztán két év múlva kerüljön haza – Itáliából.

Hamar Lajos futásfalvi, lemhényi és kovásznai jószágain igyekezett minden fontosabb mezőgazdasági és építkezési munkálatot személyesen irányítani, azokból sokáig maga is kivette a részét. Az elvégzett munkákról, azok költségeiről és eredményéről éppúgy számot adott, mint napi kiadásairól, bevételeiről. Gazdasági felszerelését gyakorta leltározta.

Tudós gazdálkodóként gazdasági naplójának első kötetében a juhtenyésztésről írt kimerítő értekezést latin nyelven és a méhészkedésről magyar nyelven (1854), a burgonyaszesz égetésére vonatkozó tudnivalókat viszont a Magyar Gazda folyóiratból másolta ki (1847). Leírta, vagy mások – többnyire gyógyszerészek – leírták számára, milyen alapanyagokból és hogyan készíthet gyógyszert beteg vagy sérült háziállatai számára, miből és hogyan állíthat elő házilag jó minőségű tintát stb. Ezek a receptek többnyire külön lapokon található meg gazdasági naplóiban, mint az a füzetecske is, amely ételféleségek elkészítésének módját tartalmazza.

Hamar Lajosnak az 1820-as esztendőben – és minden valószínűség szerint 1851-ben is (bár például 1815. VI. 4-én az altorjai illetőségű Zölde József is a keze alá adta magát jobbágyul, feltehetően ideiglenesen, az akkori éhínség miatt) – mindössze egy jobbágya és egy, többnyire mesterségekhez is értő házas zsellére volt. Jobbágya egy 0,5 bécsi mérő területű beltelken lakott, 2,5 hold szántón és 0,75 hold kaszálón gazdálkodott, zsellére egy 0,875 bécsi mérő területű beltelket bírt.¹¹ Birtokainak művelése tehát 1851 előtt és után is nagyjából azokra a helybeli, szomszédos vagy távolabbi falvakbeli, általa egész évre felfogadott béresekre hárult,¹² akik mellett még egy-két szolgálót,¹³ egy-egy kocsist, inast és kisinast is tartott évente. Bérük

¹¹ *Földesurak és szolgálonépeik Székelyföldön 1820-ban*. Sajtó alá rendezte, gondozta és szerkesztette Takács Péter. Debrecen 2003. 124. (A továbbiakban: *Földesurak és szolgálonépeik 1820-ban*.)

¹² Érdekességként idézzük az egyik bejegyzést: „Fogadtam pro Anno 1824 béresemnek die 12 Martii peselneki Lemhényi Lukátsot, a Tekintetes Potsa Ferentz ur colonussát.” Ezek szerint még telkes jobbágy is elszegődhetett béresnek. A fogadott munkaerő január első napjaitól december utolsó napjáig szolgált.

¹³ Mindig belső női személyzetre vonatkozó elnevezés.

fejenként néhány köblös gabonavetés vagy meghatározott mennyiségű szemesgabona, ezenfelül készpénz, ruhanemű és lábbeli volt, de gazdájuk szükség esetén orvost is hívott hozzájuk. Bérükről és a kezükre adott eszközökről mindig pontosan számot vetett velük. (Az ilyen szolgálatra elszegődött férfiaknak és nőknek – közöttük lovas határőrkatonák lányainak – járó alsó- és felsőruhák, fejfedők és lábbelik részletes leírása Hamar Lajos gazdasági naplóiban lehetővé teszi akár az 1814–1870 közötti időszak kézdiszéki viselettörténetének a megírását is.)

Az 1848–1849-es szabadságharc elbukott, de mindenki tudta, hogy az úrbéri vagy annak megfelelő függőségi viszonyokat visszaállítani többé nem lehet. Hamar Lajos nem is gördített akadályokat jobbágya, Fejér Józsefné önmegváltása elé. A volt „úrbéresével” kötött egyezmény általa készített részletes kivonatát szóról szóra idézzük második gazdasági naplójából.

[22ⁿ] „1851. Julius havaba. 6^{ik} Julij vagy a mint iratott 5^{én} megedgyeztem Fejér Josefnő volt urbéresemmel, és tettleges polgári szabadságot nyert – az az a jószágot, mellyet Nagygába¹⁴ birt egyfelől a Baktsi Istvánnő, másfelől pedig a Györgyjakabok¹⁵ szomszédsága közt megvásárolta (a mint most szokták mondani megváltotta magát) ehhez járuló 5 köből féréjű földekkel és a Kisfalvi rétenn levő 14 rend kaszáló hellyel,¹⁶ két helyen, fizetvén érette 500 pengő forintokat pappiros pénzbe számolva, vagyis váltóba 1.250. Ilyen képpen megváltottam tőlle

	V f ¹⁷
a. A Falura jövöbe 3 vékás földet	80
b. Ugyan ennek lábján 4 vékást	100
[23 ^r] c. Hatholdba egy öt vékást ismét	100
d. A Kovácshegyen, mellyet Vargyasi Jánostól vásárolt meg	<u>120</u>
Öszvesen	400
e. Egy kétéves pej csitkot adott bele	75
ez előtti héten a megye szükségire is adott volt	100
f. Györgyjakab Ferentznek adott	50
g. Készpénzt pedig mai naponn	<u>495</u>
Öszveg	1120

Adóssá maradt megint 130 Váltó forintokkal mellyeket hogy December 1^{ső} napjára ki fizet arra kötelezte magát.

Szántó földek pedig ő tőlle ezuttal kezemhez jöttek¹⁸

	K ¹⁹	V ²⁰
<i>A Kis mezőbe őssi</i>		
1 ^{ső} A Tölgyfára jövöbe	1	2
2 <i>A Falura jövöbe ki váltás után</i>		3
3 <i>Ugyan annak lábján</i>	1	

¹⁴ Futásfalvát a nyugat–keleti irányú templomdomb az északi Nagygág és a déli Kiság falurészre osztja.

¹⁵ Futásfalvi határőrkatonacsalád tagjai.

¹⁶ Egy rend kaszálóhely = egy kaszavágás szélességű hely az illető kaszálórét egész hosszában vagy szélétében.

¹⁷ Váltóforint (értékben).

¹⁸ A részben vagy egészen Fejér Józsefnétől megváltott szántódarabokat dőlt betűvel kiemeltük.

¹⁹ Köblös, köből féréjű, azaz egy köből vetőmagot igénylő, befogadó földterület, kb. 28 ár. Két köből féréjű föld = egy kataszteri hold = 0,56 hektár.

²⁰ Vékas, véka féréjű, azaz egy véka vetőmagot igénylő, befogadó földterület, a köblös negyedrésze, kb. 7 ár.

	K	V
<i>A Kis mezőbe őssi</i>		
<i>A Közepső mezőbe</i>		
4 Az Hosszúba	1	
5 Bürgösbe	2	
6 <i>Hatholdba mellyet váltottam</i>	1	1
<i>Kovácshegy mezőbe</i>		
7 <i>A Kovácshegytetőn az Ecclesia földire jövőbe három köblös, mellynek fele enyim féle, fele pedig Vargyasi János eladása</i> ²¹	3	
Öszveg	10	2

Fejér Josefnőnél pedig maradtak

A Kereszt Albértzin két helyen	7 ¹ / ₂ V
A Közepső mezőbe	2 ¹ / ₂ V
<i>Kovácshegy mezőbe Felső Borzásba</i>	4 V
A Közös gyp mellett	1 V
A Tanorokra jövő lábba	3 V
A Váradí mellett	3 V
5 K	1 V

A Kisfalvi réten két helyen való kaszáló.

Regiusok²² Sandi Josef, és Sandi Pál

Nota Bene A Csere alatt az enyim mellett 1½ rész orotás²³ kezemhez jött a Contractus értelmébe – a Jóságához tartozó lévén ezis.”

Fejér Józsefnéről – aki minden valószínűség szerint Hamar Lajosnak a nagyágbeli belső telkét és a hozzá tartozó földeket bírta – szinte semmit sem tudunk, de semmi jele annak, hogy özvegyasszony lett volna, és úgy tűnik, csak személyében volt jobbágy. Nincs kizárva, hogy a családja saját jószággal is rendelkezett, és nem is volt jobbágyi állapotú. Bárhogya is lett volna, tény, hogy az egyezség nyomán a jobbágyasszonynak maradt szántó és kaszáló éppen akkora, amekkorának az 1820-as összeírás feltünteti a Hamar Lajos jobbágya által birtokolt területet: 2,5 hold szántó és 0,75 hold rét.²⁴ Talán ennyi volt a 19. században a futásfalvi jobbágyrendűek részesedése a szántókból és kaszálókból, amivel természetesen együtt járt – rendi hovatarozásuknak megfelelő mértékben – a falu egyéb közjavaiból való részesedés és haszonvétel joga, de az sincs kizárva, hogy a jobbágyasszony tulajdonában maradt földdarabok mind a saját szerzeményei voltak.

Fejér Józsefné azonban ténylegesen 15 köből 3 véka féréjű szántóterületen gazdálkodott, aminek több mint egyharmad része – úgy tűnik – eredetileg szintén a földesuráé volt. Feltehető, hogy a jobbágyasszony vagy elődje 1820-ban is 11 köből 1 véka féréjű szántón gazdálkodott, de az 5 köből 1 véka féréjűn felüli részt a földesura – mint nemesi földet – ki akarta vonni az adózás alól, és ezért az nem került rá a tabellára. Tény, hogy a jobbágyasszony tulajdon- vagy zálogjogon további három darab földet is bírt és ugyancsak megvásárolt – vagy csak magához váltott – még egyet, ily módon 4 köből 2 véka féréjű szántóval gyarapítva az általa művelt terü-

²¹ Ebből tehát 1 köből 2 véka féréjűt váltott meg Fejér Józsefnétől.

²² Itt: a szerződés tanúi.

²³ Orotás = irtásföld.

²⁴ *Földesurak és szolgálónépeik 1820-ban.* 124.

letet. Az általa használt földért a jobbágyasszonynak bizonyára úrdolgát kellett végeznie: hetente két napot tartozott dolgozni délig földesura hasznára, ha ezt marhával, fogattal tette, hetente három napot, ha tenyérrrel, de dolgozhatott hetente egy napot marhával és kettőt tenyérrrel is.²⁵ (Nem tudjuk, hogy a futásfalvi jobbágyfeleségekhez hasonlóan kellett-e fonnia évente 4 font gyapjút és 4 font kendert földesura számára Fejér Józsefnének is.)

A jobbágyasszony használatában és tulajdonában lévő összesen 15 köből 3 véka féréjű szántóterületből kerekén 6 köből féréjű az önmegváltási szerződés értelmében átment földesura kezébe mint annak ősi birtoka.

Nem tudjuk, ebben az esetben miből és hogyan számította ki a földesúr az önmegváltás összegét, és hogy az képezte-e alku tárgyát közte és volt jobbágya között.²⁶ (A székelyeknél régebben is léteztek a jobbágyi állapotból való felszabadulás különféle formái, így a kölcsönös megegyezés alapján történő önmegváltás sem volt újdonság: a kicsiny és meglehetősen zárt településen, Futásfalván ez még 1851-ben is hagyományos feltételek mellett és formában mehetett végbe.) A teljes összeget azonban a jobbágyasszony nem tudta készpénzben kifizetni, ezért többé-kevésbé méltányos áron át kellett engednie az általa szerzett 4 köből 2 véka féréjű szántó földesurának, aki ezért írhatta le úgy a jobbágyasszony önmegváltását, mintha az kölcsönös megváltás volna.

A volt jobbágy ezenkívül kiegyenlítette Hamar Lajosnak a Györgyjakab Ferencsel szemben fennálló adósságát, pénzt adott volt földesura helyett a „megye [egyházközség] szükségére”, beleadott a megváltásba egy kétéves pej csikót²⁷ és még így is adós maradt 130 váltóforinttal. Úgy véljük, Hamar Lajos három héttel később számba vett „jovai” között épp e miatt az adósság miatt szerepel még sajátjaként a nagyiagi belső telek, amit – a földesúrnak Nagyiágban más beltelke nem lévén – a jobbágyasszony megvásárolt, bár nem vagyunk biztosak benne, hogy azt nem külön kellett-e kifizetnie. (Az 1847 óta új templom építésére gyűjtő „megyével”, vagyis eklézsiával szemben a templomépítés pénzügyeit intéző Hamar Lajosnak 1851 májusában már 500 váltóforint adóssága volt, amelynek megtérítésére ugyanakkora összegű kölcsönt vett fel Orbai Józseftől a már másfél évszázada szokásos évi 6 százalékos kamatra.²⁸)

A jobbágyasszony az önmegváltási szerződés értelmében átengedett földesurának egy, a földesuráé mellett lévő irtásföld-darabot is. Az „orotatlan” rész említése és az irtás neve – Új orotás – arra enged következtetni, hogy a falu akkortájt a szántóterület növelése érdekében, feltehetően pénzért, engedélyezte szabad erdeje egy darabjának a letarolását. A Fejér Józsefné által az önmegváltásáig használt irtásföldet talán maga irtotta, de eleve a földesura számára.

A rendelkezésünkre álló források alapján úgy véljük, hogy Fejér Józsefné minden tekintetben a sorstársaiéhoz – a székely örökséges jobbágyokéhoz – hasonló feltételekkel váltotta meg magát.²⁹ (Figyelemre méltó, hogy az önmegváltási szerződés és Hamar Lajos feljegyzései nem

²⁵ *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.* Sajtó alá rendezte és kiadja Takács Péter. Debrecen 2002. 148. (A továbbiakban: *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.*)

²⁶ A megváltás összege kiszámításának általános módozatait Egyed Ákos foglalta össze (*Falu, város, civilizáció.* Buk. 1981. 122–137.). Az összeg nagyságát a helyi szokás, a jobbágy által használt területek nagysága, minősége és piaci ára, a földesúr és a jobbágy közötti írásbeli vagy szóbeli egyezés tartalma és más tényezők befolyásolhatták.

²⁷ Egy kétéves csikó tehát kb. annyit ért, mint egy háromvékás szántófölddarab.

²⁸ MOL P 1874. *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. Házi napló.* 22^v. Az évi kamat 1707-ben is 6 százalékos volt. (Veszely Károly: *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok.* Kolozsvárt 1860. 358.)

²⁹ Egyed Ákos: *i. m.* 122–139. A székely örökséges jobbágyot földesura székely örökségre vagy annak nyilvánított birtokra, nem pedig adománybirtokra telepítette: jogi viszonya nem úrbéri, bár földjét gyakorlatilag ugyanolyan feltételek mellett bírta, mint más jobbágy az úrbéres telket. A székely örökséges jobbágyok adózási és szolgálati viszonyai úrbéres sorstársaikénál rendezetlenebbek voltak. Az úrbéres jobbágyok tulajdonába átment földért az állam kárpótolta a földesurat, a székely örökséges jobbágyok és zsellérek a földesurukkal való békés megegyezés nyomán örökváltási szerződéssel váltották meg magukat és földjüket, vagy per útján érvényesítették jogaikat.

említenek a jobbágyasszony által használt földekkel kapcsolatban az 1848–1851 közötti időszakra szóló bérleti szerződést, amellyel egyes földesurak megválthatatlanná próbálták tenni a székely örökséges jobbágyok által használt földet.³⁰ A többi kézdiszéki faluban az Apor család volt jobbágyainak 76 százaléka 400 és 600 pengőforint közötti összeget fizetett önmegváltás címén (az ennél nagyobb vagy kisebb megváltási összegek tehát inkább kivételesek, mint általánosak), és néhányuk – az összeget pótolandó – szintén szántót vagy bennvalót engedett át volt földesurának.³¹ (Fejér Józsefnén kívül azonban mindeddig senkiről nem tudunk, aki a megváltási összeg egy részét volt földesura tartozásainak kiegyenlítésére fordította vagy élő állattal pótolta volna az összegből hiányzó forintokat.) Jellemző, hogy a szomszédos Ikafalván, amelynek határa igen sok tekintetben hasonló a futásfalvihoz, az Apor család mindkét jobbágya 500 pengőforinttal váltotta meg magát. Őket 1820-ban a Fejér Józsefnétől eltérő nagyságú szántóval és kaszálóval vették nyilvántartásba, de a jobbágyrendűek részesedése a falu határából Ikafalván is ugyanakkora lehetett, mint Futásfalván.³²

Úgy tűnik, hogy Háromszéken nem csak 1848–1849-ben,³³ hanem azután is másként fordult az idő kereke, mint másutt. A fentebb ismertetett teljes körű megváltási egyezmény – három évvel az 1854-es császári pátens kihirdetése előtt – nem csak megkötött, de azonnal érvénybe is lépett. A szakirodalom által tárgyalt legkorábbi – ugyancsak háromszéki, árközi – egyezmény 1852-ből való, de csak a bennvalóra vonatkozott: a földekről a felek csak 1853-ban kezdtek alkudozni.³⁴

Az általunk ismertetett egyedi eset nem változtathatja meg gyökeresen, csak módosíthatja a székely örökséges jobbágyok önmegváltási folyamata eddig érvényesnek tartott időrendjét. A jelek szerint a folyamat, szórványosan ugyan, de már 1851 nyarán spontán módon elkezdődött, az ellenforradalmi rendszer ugyanis 1853-ig semmilyen döntést nem hozott ügyükben.³⁵

Hamar Lajos tisztségénél és társadalmi állásánál fogva egyaránt kapcsolatban állott a nemességgel, a katonarendekkel és a provincialistákkal: intézte az „ösközönések” ügyeit,³⁶ a falvakon belüli, a falvak közötti, a különböző települések lakói közötti peres ügyek tucatjaival került kapcsolatba hivatalból, és közreműködött az Aporoknak az altorjaiakkal folytatott 1848 előtti és utáni pereiben is. Talán lehetett némi szerepe abban, hogy – különösen Kézdiszéken – a volt székely örökséges jobbágyok megváltási feltételei meglehetősen hasonlókká sikeredtek.

Három héttel Fejér Józsefné önmegváltása után Hamar Lajos pontos kimutatást készített futásfalvi ingatlanjairól (lemhényi és kovásznai jószágáról ilyen nem találunk naplóiban), amely azt bizonyítja, hogy elsősorban számára volt előnyös a volt jobbágyával kötött egyezés.³⁷

Kilenc futásfalvi belső telke közül a „curialis jószág”³⁸ és a tanorokkapun belüli kert felső fele volt „össz”,³⁹ a többi saját szerzeménye: négy kert – ebből egy a belső kapuja előtti, egy pe-

³⁰ Egyed Ákos: *i. m.* 132.

³¹ Egyed Ákos: *i. m.* 138–139.

³² *Földesurak és szolgálnépeik 1820-ban.* 124–125.

³³ 1848 decemberében, amikor már egész Erdélyt „pacifikálták” az ellenforradalmi erők, Háromszék egymaga váltalta a velük való szembeszállást, az önvédelmi harcot.

³⁴ Egyed Ákos: *i. m.* 137.

³⁵ Egyed Ákos: *i. m.* 132.

³⁶ Talán a háromszéki községek közötti határvitákat kellett eligazítania, vagy az egyes családok tulajdonában-birtokában lévő földterületek eredetét (székely örökség, adománybirtok, közföld, irtásföld stb.) kellett tisztáznia, esetleg mindkét kérdéssel kellett foglalkoznia.

³⁷ [23⁹] „Szabadon levő jóvaimnak lelki esmeretes öszve írása 1851^{bc} Julius 27^{ik} napjann anyiba hogy ha felmérésre kerülne, akkoronn eshetne a capacitassaba változás.”

³⁸ Nemesi bennvaló, általában beleértve a falu határábeli tartozékait. Jószág = gazdaság, birtok.

³⁹ A tanorokkapun belüli kert alsó felét Hamar Mihálytól vette, de az megváltotta tőle. Öss = ős-örökös, örökbirtok. Ha bennvaló, akkor *antiqua sessio*.

dig a külső kapuján kívüli gyümölcsös- és veteményeskert – és három „épületes” telek, a nagyágbelin rendes ház. Az évi 50 forint haszonbérért kiadott kiságbeli „épületes” telekhez gyümölcsös tartozott hat köből féréjű szántóval és 1½ szekér kapacitású szénahellyel.⁴⁰ A falu-végi „épületben” Koltsár⁴¹ nevű altorjai illetőségű bérese lakott: a telken szárazmalom állt.

Hamar Lajosnak faluja háromfordulós határában⁴² megváltás után összesen 115 egész 1/8-ad köből féréjű⁴³ szántója volt.⁴⁴ (Négy darab, összesen 3 köből 3 véka féréjű szántója neve mellett a *Kiváltatott* megjegyzés áll: ezeket korábban minden valószínűség szerint zálogba vetette, majd kiváltotta.) A szántók így oszlottak meg a három fordulóban.⁴⁵

[23^v] Szántóföldek a futásfalvi határonn

<i>Kis mezőbéli fordulóban</i>		K	V
1.	<i>Csere oldalba Uj orotásba a Fejér Józsefnőtől visszkapott résszel és az orotatlannal</i>	6	
2.	Csere oldal (Henter juss mellett)	12	
[24 ^r] 3.	<i>Falura jövőben</i>		3
4.	<i>Ennek lábján</i>	1	1
5.	Az Hid oldalba		3
6.	Pál rétin		2
7.	Ugyanott alább	3	
8.	Ugyanott alább		3
9.	Kápolnánál a földek lábján – Kiváltatott	1	
10.	A Cserefarkon a határ szélenn – Kiváltatott		3
11.	A Haraszton – Kiváltatott	1	
12.	Paprétire menőbe	2	2
13.	Ezen fellyel	2	2
14.	Kereszt albértzin		3
15.	Tölgyfára jövőbe B[áró] Apor Lázár ur mellett	1	2
16.	Telek általmenőbe	7	
17.	Ugyanott alább	3	3
18.	Ezen fordulóhoz a Feltorjai határonn Hosszú nevű lábba B[áró] Apor András és a Feltorjai Kovátsok ⁴⁶ között	3	
19.	A Haraszton egy kis kender ugar		6/16
20.	Harmat patakába egy kis kender ugar, a víz rontással		4/16
21.	Haraszt verőfényébe – ez a falutól jött ⁴⁷		2
	Öszveg	46	10/16

[24 ^v] Hosszú mezőbéli szántók		K	V
1.	Felső hosszúba, ösvénykelő gyep arányába a két gyep között	1	
2.	Azon allol – Kiváltatott	1	
3.	Hosszuba alább, fellyel Török Antal tanított	3	

⁴⁰ Feltehetően Hamar Lajos házas zsellére bérelte. (*Földesurak és szolgálónépeik 1820-ban.* 124.)

⁴¹ Hamar Lajos 1814 óta többeket is béresül fogadott ennek a családnak a férfitagjai közül.

⁴² Futásfalva határa a 17. század óta háromfordulós. (*Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása 1703. Adattár. Agrártörténeti szemle 1978/1–2.* 226. Közzéteszi Domokos Pál Péter.)

⁴³ Hamar Lajosnak a futásfalvi határban kb. 58 kataszteri hold, azaz 32 hektár és 24 ár szántója volt.

⁴⁴ Kaszálóit számunkra ismeretlen okból nem vette számba.

⁴⁵ A részben vagy egészen Fejér Józsefnétől megváltott szántódarabokat kiemeltük.

⁴⁶ Feltorjai nemesi család tagjai.

⁴⁷ Valamilyen szolgálata fejében vagy a futásfalvi határ egyik felrázása alkalmával kaphatta Hamar Lajos a falu közföldjéből.

[24 ^r] Hosszú mezőbeli szántók		K	V
4.	Ugyanott alább	5	
5.	Ugyanott alább	1	2
6.	Nagyut alatt	1	2
7.	László földje szeribe	5	2
8.	Ezeknek lábján	1	
9.	László földje szeribe	1	
10.	László földje szeribe		2
11.	<i>Hatholdba</i> ⁴⁸	1	1
12.	Bürgösbe	2	
13.	Ugyanott alább	2	
14.	Ebesbe Torjai Pétsi Antal mellett	2	
15.	Mogyoróbokor szeginél	2	2
16.	Az ikafalvi határon az Imolahátonn	3	
16(!)	Mogyoróbokor szeginél	1	
	Öszveg	33	3
<i>Kovátshegy mezeibe</i>			
		K	V
1.	Velyketzbe		2
2.	Ugyanott alább		2
3.	Ugyanott alább	1	2
4.	Ugyanott alább	1	2
5.	Ugyanott alább	2	2
6.	Dirom dombjánál	2	
7.	A Tanorok felett Fejér Josefnő mellett	1	
		9	2
		K	V
[25 ^r] 8.	Alább a Fazekasgödörnél	1	2
9.	Alább Torjai Balás János mellett	4	
10.	Hegy úttjánál		3
11.	Ösvénykelőbe	1	2
12.	Ösvénykelőbe	2	
13.	Tekeres utnál	1	
14.	Nagyutra menőbe	1	2
15.	A Kókeresztre jövőbe	4	
16.	Az ikafalvi hidnál Török Antal mellett	6	
17.	Felső Borzásba	1	
18.	A Torja határán Cserefarkon Márton János és a mesde között	1	
19.	Az ikafalvi Tanorok kapunál a gyep ⁴⁹ és a Vargyasiak ⁵⁰ közt	1	
	Öszveg	34	3

⁴⁸ Valamikor talán közföld lehetett.

⁴⁹ A *Házi napló* ezen részei futásfalvi helynevei közül Cs. Bogáts Dénes 1760-as iratban a Nagyág, a Pál rétje, a Hídoldal, a Kápolna(dombja), a Paprét, a Kereszt(es)albértze, a Tölgyfára jövő, a Lászlóföld szere, a Bürkös, az Imolahát, a Velyketz, a Diromdombja, a Fazekasgödör, a Kókereszt, a Gyep(szeg) helynevet, 1812-esben a Kiságat találta. (*Háromszéki helynevek. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 60.) Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjteménye (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár) futásfalvi adatszolgáltatói, köztük Hamar Lajos, a Kovácshegy-mezőben a Vejkecz, a Fazekasgödör, a Kókereszt, az Alsó- és Felsőborzás, a Középső vagy Hosszú mezőben a Mogyoróbokor, a Telekláb, a Tölgyfára jövő, a Csereoldal és a Bélmező helyneveket sorolják fel, a Kis mezőt pedig Kápolnamezőnek is nevezik.

⁵⁰ Futásfalvi határorkatona-család tagjai.

Mint láthatjuk, az Aporokhoz és más – háromszéki viszonylatban – nagy vagyonú földesurakhoz viszonyítva szerény földtulajdonnal rendelkező Hamar Lajos összehasonlíthatatlanul gazdagabb volt felszabadult jobbágynál: durván számítva hússzor annyi szántót mondhatott a magáénak. A jobbágyasszony másfél hektárnyi szántója a kétharmad részben termékenyebb, egyharmad részben soványabb, háromfordulós futásfalvi határban⁵¹ mindössze egy személy el látására lehetett elegendő: kissé eltérő domborzati és éghajlati feltételek közepette, de lényegében azonos földminőség és művelési mód mellett a 18. század eleji Angliában és a nagy forradalom előtti Franciaországban is éppen ekkora terület tartott el egy személyt.⁵²

Fejér Józsefné egyedi esete, úgy véljük, megerősíti a téma kutatóinak azon megállapítását, hogy a volt székely örökséges jobbágyok elnyomorodása már akkor elkezdődött, amidőn – elsősorban volt földesurak telhetetlensége következtében – kevesebb földet voltak képesek megváltani, mint amennyit ténylegesen bírtak és műveltek 1848 előtt.⁵³ Tényleges földreform híján az 1871 után végbement tagosítás és arányosítás, valamint az azok során elkövetett számos visszaélés következtében a folyamat tehát csak tovább mélyült: erre már korábban is rámutattak a téma kutatói.⁵⁴ Egyébként arra is, hogy a magukat megváltó székely örökséges jobbágyok még így is jobban jártak, mint azok a zsellérek, akiknek a helyzete csak 1896-ban rendeződött.⁵⁵ (Sajnos zsellére helyzetének alakulásáról Hamar Lajos semmit sem jegyzett fel.⁵⁶)

Ilyen irányú kutatások híján egyelőre nem tudni, megkönnyítette-e a székely örökséges jobbágyok önmegváltását az, hogy a kevés jobbággal és/vagy zsellérral rendelkező földesurak – akik régóta alkalmaztak béreseket,⁵⁷ többek közt szántóik művelésére is, mint Hamar Lajos – tudhatták, számukra a jobbágyok, a zsellérek vagy a béresek munkája jár-e több elönnnyel, illetve hátránnyal, azaz ezek közül melyik a kifizetődőbb.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a volt székely örökséges jobbágyok és földesurak saját elhatározásukból, minden felsőbb rendelkezés nélkül is képesek voltak rendezni viszonyukat, azaz gyakorlatba ültetni az 1848-as jobbágyfelszabadítási törvényeket. Vajon a fentínél méltányosabb vagy kevésbé méltányos megváltási egyezmények születtek a felsőbbbség közbejöttével?

⁵¹ *Háromszék parasztvállomásai 1820-ból.* 149.

⁵² Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus – XV–XVIII. század.* Bp. 1985. 56. A kelet-európai természetlágok változatlanágáról a 16. és a 19. század között uo. 525.

⁵³ Egyed Ákos: *i. m.* 134, 142.

⁵⁴ Egyed Ákos: *i. m.* 191–192; Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón.* Buk. 1975. 60, 67, 97–98, 237–243; Imreh István: *A törvényhozó székely falu.* Buk. 1983. 187; Imreh István: *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850.* Bp. 1999. 221–223.

⁵⁵ Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció.* Buk. 1981. 142.

⁵⁶ Hamar Lajos apjának, Antalnak 1778-ban zsellére nem, csak két jobbágya volt. (MOL P 56.)

⁵⁷ „1722. XII. 12. Vasárnap erdőltek Mátyus Ferencz, Szabó Simón, Bodó Gergely Uram két Béresse.” (*Márton Miklós deák 1702-től 1734-ig vezetett jegyzetfüzete az altorjai plébánia irattárában.* 88.)